

ՁԻԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴԱՇՏԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ԲԱՌԱՄԻԱՎՈՐՆԵՐ «ՇԱՀՆԱՄԵ»-ՈՒՄ

ՈՐՈՂԱՅԵ ՔԱՐԻՄՉԱԴԵ ՆԱՂՇԻՆԵ

Հոդվածը նվիրված է ձիապահության իմաստային դաշտին վերաբերող բառամիավորների քննությանը «Շահնամե»-ում, ինչպիսիք են՝ *junāy*, *zēn*, *kōha*, *namadzēn*, *zangōla*, *lugām* (*ligām*), *pālān*։ Այս բառերը համարվում են պարսկերենի ակտիվ բառապաշարի մաս, որոնց մի մասն էլ փոխառված են հայերենում։

Քանայի բառեր – Շահնամե, ձիավարություն, թամբ, համետ, տապճակ, զանգուլակ, լկամ, հայերեն փոխառություններ։

Ֆիրդուսիի «Շահնամե»-ն՝ իրանական ազգային լեգենդի չափածո տարբերակը՝ էպիկական ժանրով և առոգանությամբ, XI դարում ամրագրեց պարսկերենի նոր չափանիշ։ Էպիկական այս ստեղծագործությունն արագորեն սովորում էին, պատմում և լայնորեն իմիտացիա անում ամբողջ պարսկական աշխարհում։ Պարսիկ և օտար գիտնականները համարում էին «Շահնամե»-ն գաղափարական վեկտոր, շարժիչ ուժը դեպի իրանական հին քաղաքակրթություն և պարսկական մշակույթ։ Ինչպես ինքը Ֆիրդուսին է համարել՝ ‘*Ajam*’

¹ ‘*Ajam* անունը տրվել է միջնադարյան արաբական գրականության մեջ իսլամական կայսրության *ոչ արաբ* բնակիչներին, սակայն մասնավորեցվել է իրանցիների նկատմամբ։ Ծագումնաբանորեն ‘*ajama* բայը արաբերենում նշանակում է «անհասկանալի խոսել, մրթմրթալ», ըստ այդմ ‘*ajam* նշանակում է «անհասկանալի լեզվով խոսողներ», այսինքն՝ «ոչ արաբներ»։ Ընդ որում, տերմինը հնարավոր էր կիրառել բոլոր ոչ արաբ ժողովուրդների նկատմամբ, որոնք հայտնվել են արաբների արշավանքների ճանապարհներին, ինչպես օրինակ՝ հին հույները «բարբարոս» էին անվանում իրենց ոչ քաղաքակիրթ հարևաններին։ Սակայն, ինչպես և հույները, որոնք պարսիկների նկատմամբ մասնավորեցրին «բարբարոս» տերմինը, որպես իրենց ամենամեծ թշնամիների, այնպես էլ արաբները նրանց «*աջամ*» կոչեցին։ Այսպիսով, ‘*ajam* -ը նվաստացուցիչ տերմին էր, որն օգտագործվում էր արաբների կողմից՝ վաղ իսլամական շրջանում իրենց քաղաքական ու սոցիալական գերակայությունը նշելու համար։ Սակայն IX դարից ոչ արաբները և առաջին հերթին իրանցիները հաստատեցին իրենց սոցիալական ու մշակութային հավասարությունը արաբների հետ, և ինչու ոչ՝ նաև գերակայությունը։ Ամեն դեպքում միշտ կար որոշակի առումով հիացմունք «*Աջամ*»-ի նկատմամբ, որպես հին մշակույթի ու ավանդույթների կրողի և ժամանակի ընթացքում հակասությունն այս երկու տերմինների՝ *աջամ* ու *արաբ*, սկսեց մարել, և պարսիկները, իսլամական աշխարհում և՛ իրենց թվով, և՛ կարողություններով նշմարելի դիրքի հասնելով, «*աջամ*»-ը մնաց պարզապես էթնիկական ու աշխարհագրական տարածքի նշանակյալ։ Իսկ արդեն սելջուկյան շրջանի աշխարհա-

zenda kardam ba-d-in Parsi «Իրանը կենդանացրի այս պարսկերենով»: Այսինքն՝ «Շահնամե»-ն կատարեց կարևոր առաքելություն. կենդանացրեց, տարածեց, կանոնակարգեց պարսկերենը՝ իր ողջ բառապաշարային հարստությամբ: Բառապաշարն ընդգրկում էր լեզվի իմաստային բոլոր դաշտերը, որոնցից ձիապահությանը վերաբերող մի քանի եզրույթներ քննարկվում են ստորև.

յunā «թամբ, գրաստի մեջքին դրվող նստելու հարմարանք հեծյալի համար» (Wolff 1965: 273): Վկայվել է նաև Գարշասք-նամեում և, ըստ ամենայնի, հանգում է թյուրքերեն yonāq ձևին, հմմտ.՝ խորեզմ. յո'յ (Hasandust 2014 : N 1701):

Zēn – «թամբ, գրաստի մեջքին դրվող նստելու հարմարանք հեծյալի համար»: Այն կիրառվում է ոչ միայն ժամանակակից պարսկերենում, այլ նաև իրանական տարբեր լեզուներում ու բարբառներում, հմմտ.՝ մազ., Ֆարսի բրբռ.՝ zēn, քրդ., Քերմանի բրբռ.՝ zīn, օրմ.՝ zīnd: Ծագում է հ. իր. *izaina- «կաշվե» < *īz- «կաշի, մորթի» ձևից, հմմտ.՝ ավ. īzaēna- «կաշվե» (Bartholomae 1961: 373): Բավականին գործածված է «Շահնամե»-ում, օրինակ՝ Ռոստամ և Էսֆանդիար հատվածում.

Nehād ān bon-e neyze rā bar zamin,

Ze xāk-e siyāh andar āmad be zēn.

Հենեց նիզակի ծայրը գետնին,

Սև հողի [վրայից] հայտնվեց թամբին:

Kōha - «թամբ, գրաստի մեջքին դրվող նստելու հարմարանք հեծյալի համար»: Էպոսում լայնորեն վկայված միավորներից է.

Ze kōha² be āyus̄ bardāramaš

Be šāhi ze Goštāsp begozārameš...(h. VI, 1040: 974).

Թամբից նրան գիրկս կվերցնեմ,

Գոշտասպից հետո շահ կդնեմ:

Ըստ ամենայնի, < մ. պ. kōfak «թամբ» < հին իր. *kaufaka- < *kaufa-

«լեռ» նախաձևից:

Palān – «համետ, գրաստի մեջքին դնելու հարմարանք՝ բեռ բարձելու, ինչպես նաև նստելու համար»: Այս բառը բավական հաճախակի է հանդիպում

գրական երկերում Միջագետքը անվանվում է 'Erāq 'Arabī, ի հակադրություն հյուսիսարևմտյան Իրանի կամ Զեբալի, և հին Մարաստանը կոչվում է՝ 'Erāq 'Ajamī.

² Այս բառն այս բեյթում ունի տարընթերցումներ, մասնավորապես վկայված է նաև bāre «նժույգ» իմաստով < մ. պ. bārak, մանիք. մ. պ., պրթև. bārag «նժույգ», հյ. barak < հին իր. *bāraka- «կրող» (*bar- «կրել, տանել»):

Ֆիրդուսու մոտ (Wolff 1965: 180): «Համետ» հասկացությունն արտահայտելու համար *pālān* բառամիավորը գործածվում է նաև իրանական այլ լեզուներում ու բարբառներում, հմմտ.՝ փարաչի՝ *pālān*, մազ.՝ *pālun*, յիդդա՝ *palan*, Քաշանի բարբառ.՝ *pālōn*, *pālūn* և *pālūna* հնչյունափոխված ձևերով: Հարկ է նշել, որ հայերենի բարբառներում ևս այն կիրառվում է, այսինքն՝ հայերենի բարբառներում իրանական փոխառություններից է:

«Հայերեն արմատական բառարանում» *pālān* բառը գրանցված է, սակայն Հր. Աճառյանը չի նշում դրա ստուգաբանությունը (Աճառյան, հ. 4: 13; 470): Բեյլին կարծում է, որ այն հանգում է հին իրան. **pāri-dāna*- նախաձևին, որտեղ *-l*-ն առաջացել է *-r*-< *-d*- երկրորդային զարգացումից, որի առաջին՝ *pāri* բաղադրիչն ունի «շուրջը, շրջակայք» իմաստը, իսկ երկրորդ՝ **dāna*- բաղադրիչը կազմված է **dā*- «դնել, տեղավորել» արմատից, հմմտ.՝ ալվ.՝ *paiti-dāna*- «զրահ», սողդ.՝ *pyrn* «թամբ», խորեզմ.՝ *b'l'n* «փալան» (Hasandust 2014: N 1053):

Namadzēn– «տապճակ, թամբի տակից ձիու վրա փռելու գորգ, թաղիք» (Wolff 1965: 817): Այս բառը ձիուն վերաբերող բառաշարքից է: «Տապճակ» հասկացությունն այստեղ արտահայտված է նկարագրական ձևով՝ *namad* «թաղիք» և *zēn* «թամբ» (տե՛ս *zēn*) բաղադրիչների բառաբարդմամբ.

Namdzēn begostard o bālinaš zēn

Bexoft o do pāyaš kešān bar zamin... (h. VII, 1329: 199).

Թաղիքը գցեց ու թամբն իրեն բարձ,

Քնեց. երկու ոտքերը գետնին փռեց:

Նույն նկարագրական բնույթն ունի *zēn* բառը՝ «տապճակ, թամբի տակից ձիու վրա փռելու գորգ, թաղիք»: Այս բառը կազմված է *zēn* «թամբ» միավորից ու *pūšidan* «հագնել» բայի *pūš*- ներկայի հիմքից, որը «հագուստ» իմաստն է ապահովում: Բառացի կարելի է թարգմանել՝ «թամբի հագուստ»:

Zangōla – «զանգուլակ, փոքր զանգակ, որը կախում են ձիերի և այլ անասունների պարանոցից»: Այս բառաձևը մեկ անգամ վկայել է Ֆիրդուսին (Wolff 1965: 475) և ընդհանուր է բազմաթիվ իրանական լեզուների ու բարբառների համար, հմմտ.՝ քրդ.՝ *zangil*, մազ.՝ *zangele*, Քաշանի բարբառ.՝ *zangōla/zangūla*, գիլ.՝ *asbe-zang* (բառ.՝ «ձիու զանգ») և այլ նկարագրական ձևով տրված տարբերակները: Ինչպես կարելի է նկատել, *zangule* ածանցավոր բառը բաղկացած է իր. *zang* «զանգ» հիմնական ձևույթից և թյուրք. *-ule* փոքրացուցիչ փոխառյալ վերջածանցից: Հայերենի բարբառներում նույն իմաստով կիրառվող զանգուլակ պարսկական բաղադրությունը, ըստ երևույթին, ընկալ-

վել է որպես մեկ պարզ բառ, որին ևս ավելացվել է նվազականություն ցույց տվող իր. -ak վերջածանցը, հմմտ.՝ զանգուլակ, զանգուլակ (Ուրմիա, Խլաթ, Ղարաբաղ):

Lugām (ligām) – «լկամ, սանձի մետաղյա ձողիկը, որը դրվում է ձիու բերանը՝ սանձահարելու նպատակով»: Էպոսում ունի լայն կիրառություն (Wolff 1965: 751): Logām բառը հանդիպում է տարածաշրջանի մի շարք լեզուներում ևս, հմմտ.՝ արաբ.՝ loḡām, քրդ.՝ laghān, թուրք.՝ gem և այլն: Հին հայերենում logām բառը հանդիպում է լկամ, երբեմն էլ դրափոխությամբ՝ լմակ ձևերով: Գրաբարում առկա է դրանից կազմված լկամել «բերանին սանձ դնել» բայը: Արդի հայերենում, ինչպես նաև բարբառներում (հմմտ.՝ Ագուլիսի բարբառ.՝ լոգօն, լիգօն) լկամ-ը գործուն բառարմատ է, և որոշ գիտնականներ համարում են պարսկական փոխառություն հայերենում (Ջահուկյան 2010: 298; Աճառյան, հ. 2: 289): Logām բառը, ըստ երևույթին, ծագում է *gulām կամ *guʾām ձևից (Hasandust 2014: N 245):

Forud āmad o asp rā bā logām

Bebast o bar āhext³ tiy az neyām... (h. VII, 1329: 198).

Իջավ ձիուց ու ձիուն լկամով,

Կապեց ու դուրս քաշեց թուրը պատյանից:

СЛОВСОЧЕТАНИЯ ОТНОСЯЩИЕСЯ К СМЫСЛОВОМУ ПОЛЮ КОНЕВОДСТВА В “ШАХНАМЕ”

РОГАЕ КАРИМЗАДЕ НАГШИНЕ

Статья посвящена нескольким ключевым словам о коневодстве в “Шахнаме”: *junāy*, *zēn*, *kōha*, *namadzēn*, *zangōla*, *lugām* (*ligām*), *pālān*. Эти слова являются частью словарного запаса персидского языка, а некоторые из них являются заимствованиями в армянском языке.

Ключевые слова – “Шахнаме”, коневодство, седло, войлок, уздечка, колокол, лексика, заимствования в армянском.

³ *Āhixtan*, *āhextan* – «դուրս քաշել, քաշել, դուրս բերել» < մ. պ. *āhaxtan*, ն. հ. *āhanj* - < **ā-θan-ja-*, իսկ անց. հ. հանգում է հին իր. անցյալի դերբային՝ **ā-θaxta-*, որոնք կազմված են *ā-* բալական նախամասնիկից և **θang-* արմատից < հնդեվր. **ten-gh* «քաշել» արմատից (Pokorny 1959: 1067):

RELATED TERMS TO HORSE-BREEDING IN THE EPIC POEM SHAHNAME**ROGHAYEH KARIMZADEH NAGHSHIEH**

The paper is concerned with the study of horse-breeding terms, *junāy*, *zēn*, *kōha*, *namadzēn*, *zangōla*, *lugām* (*ligām*), *pālān* in the epic poem 'Shahname'. Some of these terms, which are today part of the active vocabulary of the Persian language add up to the loanwords in the Armenian language.

Key words – Shahname, horsemanship, *saddle*, *packsaddle*, *bridle*, *bell*, vocabulary, Armenian, loanwords.